

Fagfellevurdert/ Peer reviewed article

«Timber-frontierens» spredning til Nord-Norge 1866-1886. Forutsetninger, forløp og konsekvenser.

Jostein Lorås, Nord universitet

Ingress

Utover 1800-tallet ble de europeiske skogene stadig hogd mer intensivt og den såkalte «timber-frontieren» spredde seg også til nordområdene. På denne bakgrunnen diskuterer artikkelen økonomiske og sosiale konsekvenser av industrikapitalismens skogavvirkning på indre Helgeland, som ble initiert av et engelsk kompani. I den subsistensorienterte økonomien var skogen som ressurs brukt langsiktig, noe som imidlertid ble endret da skogen ble gjenstand for spekulasjon. I løpet av om lag 20 år ble skogen hogget. Størrelsen på trærne gikk dramatisk ned, langt over en million trær ble felt og bygningstømmer manglet stedvis. Samtidig ble brukere fratatt tradisjonelle rettigheter til utmarka. Naturmiljøet ble i stor grad forringet, fattigdommen inntok bygdene og det gamle arbeids- og forsørgingsmønsteret kunne ikke reetableres. For mange ble forefallende lønnsarbeid og emigrasjon en utveg til livsopphold.

Abstract

In the 19th century, the European forests became increasingly intense harvested and the so-called "timber frontier" also spread to the northern regions. Against this background, the article discusses the economic and social consequences of industrial capitalism's forest impact on inner Helgeland, initiated by an English company. In the subsistence-oriented economy, the forest was used as a long-term resource, which, however, was changed when the forest was subject to speculation. In about 20 years the old growth forest was chopped. The size of the trees went downdecreased dramatically, far over a million trees were chopped and construction timber was missing locally. At the same time, users were deprived of traditional rights to outlying fields. The natural environment was greatly impaired, poverty took place among settlers and old ways of living could not be re-established. For the majority, random wage labor or emigration became ways of surviving.

Keywords: Timber-frontier, international capital, subsistence-oriented economy, forestry, marginalization

Bakgrunn

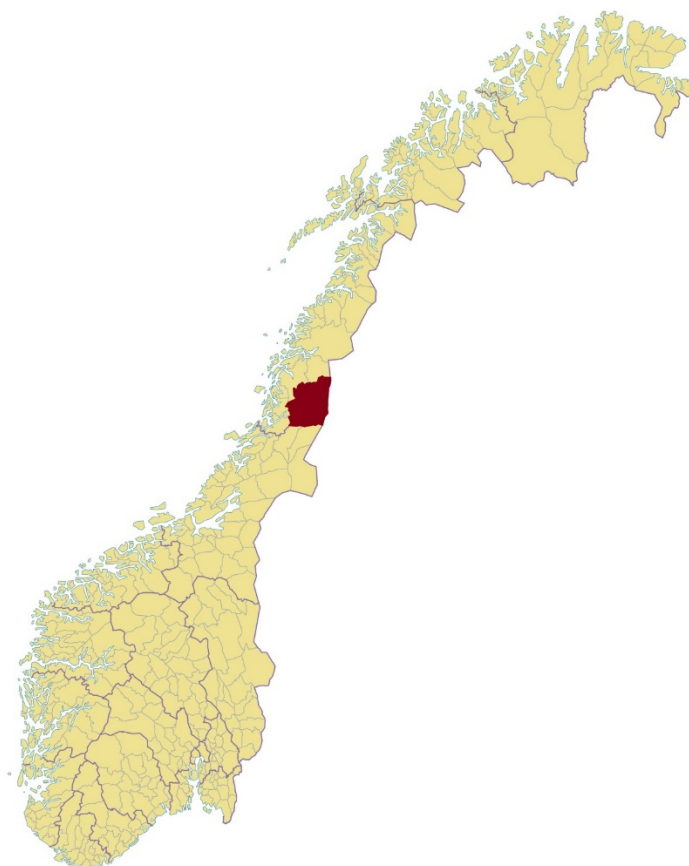
Moderne skogbruk har i lang tid drevet fram rasjonelle og intensive metoder over hele kloden for å optimalisere uttaket av tømmer. Systematisk høsting, rovdrift og omsetning av enorme mengder virke er del av den globale økonomien. I de boreale barskogene er flateskogbruket ledende i denne effektiviseringen, hvor nesten alle trær uansett størrelse, alder og treslag blir hogd samtidig i et avgrenset område. I neste omgang blir hogstflaten sådd eller tilplantet (Lundmark et al. 2013). Det innebærer store landskapsøkologiske endringer, som fjerner den varierte skogen (bla. alder, treslag, sjiktning, romlig fordeling, strukturer etc.) og erstatter den med plantasjer. Store deler av Europas skoger er blitt underlagt denne formen for forvaltning, hvor økonomiske interesser overskygger habitatkontinuitet, viktige økologiske nisjer og et spesialisert artsmangfold (Kraus og Krumm 2013:14). Flateskogbruket effektiviserte eldre hogstmetoder som plukkhogst eller dimensjonshogst, hvor de store trærne ble felt og resten overlatt til naturlig utvikling. Hogst av grove dimensjoner kjennetegnet også fremrykningen av «timber-frontieren» da den inntok Nord-Norge på 1800-tallet. I samme århundre skjedde en tilsvarende utvikling i

---

nordlige deler av Sverige (Östlund 1993). Den var grunnlagt på internasjonal kapital, teknologi og organisasjon og representerte det moderne skogbrukets første industrielle fase.

I den nordlige landsdelen dominerte bjørkeskog, men i fjordbotner og innlandsdaler fantes furu, som hadde gitt grunnlag for bosetting fra langt tilbake. Sør for polarsirkelen vokste også gran, som over tid hadde spredte seg fra øst. Store deler av innlandet var uten agrar bosetting til ut på 1800-tallet og vidder av urskog fantes derfor på indre Helgeland. Dette ble imidlertid endret i 1865 da det såkalte «Engelskbruket», The North of Europe Land & Mining Co. Ltd., kjøpte anselige deler av denne skogen. I Vefsn, Grane og Hattfjelldal kommuner (kart) ble industrialisert skogsdrift iverksatt, som introduserte det moderne lønnsarbeidet i regionen. Gjennom å kjøpe eiendommene fikk kompaniet full kontroll med råvaren, og hogsten pågikk inntil skogene var hogd i 1886. Men fra forstlig hold ble avvirkingen karakterisert som rovhogst (Krag 1891:11 ff, Bugge 1927:12 f).

I en miljøhistorisk analyse vil overgangen fra en subsistensbasert landbruksøkonomi til et kapitalistisk landbruk alltid være et viktig fokus (Cronon 1122:1990, viser til Worster 1990). Denne omleggingen innebar en langt mer intensiv utnyttelse av jord- og skogressursene enn den tradisjonelle forvaltningen, noe som over tid innebar en utarming av den opprinnelige naturen med store negative konsekvenser for miljøet. Engelskbruket innførte kapitalistiske produksjonsmåter ved å eksportere mest mulig tømmer for det internasjonale markedet, med dramatiske endringer for regionale økosystem. Artikkelen skal følgelig diskutere konsekvensene av industrikapitalismens skogavvirking, med vekt på økonomiske, økologiske og sosiale konsekvenser av «timber-frontierens» spredning til indre Helgeland.

Figur 1 Engelskbrukets virkeområde på Helgeland

Kilde: Kartverket

Studier av Engelskbrukets nærvær på Helgeland er gjort av historikeren Kjell Jacobsen (1975:208 ff), mens den nylig utgitte Nordland historie bind II ikke tilfører noe nytt om kompaniets virksomhet (Hutchinson og Elstad 2015). Jacobsen omtaler organisering, arbeidskraft, avvirkning, produksjon, eksport og ulike ettervirkninger for regionen, mens det nasjonale og internasjonale perspektivet utelates. I landsdelens forskningshistorie har skogens ressurser dessuten kommet i bakgrunnen, siden fiskeriene tradisjonelt har vært den viktigste næringen. Artikkelen vil tjene som et korrektiv til denne skjevheten.

Karakertrekk og definisjon av før-industrielle skog

Før-industriell skog er aldri hogd unntatt til eget bruk eller for salg lokalt, mens den industrielle skogen er kapitalistisk utnyttet og virket ofte omsatt på et internasjonalt marked. En må også skille mellom ulike former for hogst, siden dimensjonshogst omfatter uttak av bestemte dimensjoner, som regel de største trærne, mens flatehogst (snauhogst) gjelder hogst av alle dimensjoner. Begge hogstformer er imidlertid kapitalistisk basert til skille for den subsistensorienterte ressursutnyttelsen.

Det materielle grunnlaget for menneskers utnyttelse av ressursene i skogsbygda var en konsekvens av skogens naturgitte tilstand. I dalførene på innlandet dominerte urskoger, som hadde innvandret og etablert seg over flere tusen år. Skogene representerte en økologisk dynamikk som ga rom for stor variasjon i vegetasjon og dyreliv, som mennesker kunne basere sin eksistens på.

Beskrivelser fra 1741 omtaler indre Helgeland som skogkledt og området benevnes 'finneskover': ... «mægtige store skover som bestaar af mange vand og fiede»... (Hælsætt 1944:130). På dette tidspunktet fantes til sammen 12 garder i området som Engelskbruket senere overtok, foruten en god del samiske nomader. Skogene som beskrives var overveiende urskoger og strakte seg sammenhengende mange mil. De gamle skogene i Norden var fremdeles så overveldende store i utstrekning, at lokalbefolkningen forestilte seg at de ikke kunne ødelegges som følge av egen hogst, uansett hvordan de forvaltet den (Hülpers 1957:146 (1747). Forstmester Th. Mejdell skriver at skogen i de tynt befolkede områdene som Engelskbruket overtok på indre Helgeland, bestod av «meget stort Tømmer» (Mejdell 1894:130). Dette betones også av statsgeolog Gunnar Holmsen, som etter å ha utført befaringer i 1910, mente det måtte ha eksistert «rene urskoger med kjempemæssige trær» før Engelskbruket (Holmsen 1928:654). Det fins en rekke definisjoner av urskog forbundet med struktur, suksisjon eller kjemiske forhold (Wirth 2009:12). Kriterier som oftest går igjen er relativt høy alder og gamle store trær, fulgt av antall grove læger og døde, stående trær, hule trær, ulike treslag og ulike trekronehøyder. I tillegg vil skogbrann, stormfelling og ras føre til glennedynamikk og sjiktning. Slike naturlige prosesser skapte en avstand og tetthet mellom trærne, som var del av et opprinnelig miljø i skogen, og som karakteriserte tilstanden i skogene på indre Helgeland før Engelskbrukets hogst.

Selv om grove trær er de eldste, kan de kan også være relativt unge dersom de vokser i næringsrike miljøer, eksempelvis i kalkskoger. Da har de kortere omløpsti og danner sprøere ved enn trær som vokser i mer marginale omgivelser, for eksempel i fjellskogbeltet. Slike trær har ofte mindre dimensjoner, selv om de er svært gamle og del av et urskogmiljø. I sum skaper ulike dimensjoner, voksesteder og voksehastighet variasjon i det økologiske grunnlaget for tilpasning og overlevelse, både for mennesker og skogens artsmangfold.

Flere hundre års systematisk hogst viser at mindre enn en prosent av skogen i Skandinavia kan klassifiseres som urskog i dag (Wirth 2009:28f). Nærmest all skog er menneskelig påvirket og store deler av arealene er monokulturer formet av flatehogst og plantasjer. Her til lands er andelen urskog særdeles lav og ingen områder oppnår en størrelse som kan tilsi at de er fullstendig økologisk intakte. I tillegg til at arealene er små og fragmenterte, er områdene også utilgjengelige. Andelen naturskog var for vel tre år siden om lag 25 % (Rolstad og Storaunet 2015:11), den minker fortløpende og erstattes med plantasjer, samtidig som naturskog økologisk sett ikke kan erstatte mangelen på urskoger, som knapt fins her til lands lenger. I Sverige er situasjonen den samme (Larsson 2011:5). Historisk omfatter begrepet naturskog ulike skogsmiljø rundt garder og samiske boplasser som ble beitet, slått og skånsomt hogd. Til et visst nivå er naturskogene økologisk funksjonelle, men i betydelig mindre grad enn urskoger.

Skogen som grunnlag for høsting og beite

Som nevnt var indre Helgeland fremdeles lite bebygd på 1700-tallet og ressursene lå åpne og tilgjengelige for nyrødning, selv om en samisk befolkning hadde brukt området i svært lang tid. Før det store landnåmet på indre strøk (ca. 1820-1860) var avstanden stor mellom gardene (Jacobsen 1975:136 ff). Landnåmet minsket denne avstanden, men likevel fantes store sammenhengende urskoger i 1866 da Engelskbruket startet hogsten. Landskap og ressurser var formet av urskogens økosystem, som utgjorde livsgrunnlaget for dyr og menneskers overlevelse. Ressurstilgang og levemåter var derfor svært forskjellig fra den maritime tilpasningen.

Stedvis stod skogen «tæt som Hamp» (Hagemann 1905:52), noe som kunne skape bestemte vansker for nybyggere. Men for å gjøre fremkommeligheten mer lettvinnt og for å fremme husdyrbeitet, ble skogen brent når nye områder skulle bosettes (Jakobsen 1996:222). Det var en rådende oppfatning at skogbrann beredte grunnen og fremmet livsvilkårene. Større strekninger med urskog brant i stykker flere steder og frodig gressvekst erstattet de gamle trærne. Brann var imidlertid en naturlig del av urskogens dynamikk og artsinventaret var mer eller mindre tilpasset dette (Perera og Buse 2014:11f). Derimot kunne store branner ute av kontroll minske tilgangen på friskt tømmer og annet virke for nybyggerne, mens enkelte arter risikerte å bli utryddet lokalt.

Fra gammelt var levebrødet sydd sammen av en rekke virksomheter gjennom årets syklus til et mangesysleri tilknyttet det lokale produksjonslandskapet. Det var i overveiende grad en del av skogens økosystem, dets produksjonsevne og funksjonalitet. Fehold, åkerbruk og skog var grunnpilarer, mens fiske, jakt og fangst var viktige kombinasjoner, som også ga jevnlig produkter for markedet. Grunnlaget var skogens mangfold av ressurser i form av brensel, bygningsvirke, råemner, beiter og utslått, ulike førtyper som lauv, skav og brom, salgsprodukter som vilt, never, bark, tjære og trekull samt bær, urter og fisk til eget bruk.

For både nomader og jordbrukere var arbeid og forsørging nært knyttet til bruken av lokale ressurser i en typisk husholdingsøkonomi, hvor subsistensproduksjon var grunnlaget for tilværet. Dette var en nedarvet lokal tilpasning til naturgrunnlaget, som hadde karakterisert levemåten over svært lang tid. Likevel var markedsrelasjoner og byttehandel omsluttende og et fast innslag i tilpasningen.

Skogen som en del av livsgrunnlaget

Mangesysleren Peder Johnsen fra Øvre Vefsn (Grane) førte dagbok, og i 1865 viste notatene varierte arbeidsoppgaver gjennom året. Tømmerutislag, smedarbeid, bjørnejakt, veiarbeid, lapping og kullvedhogging var arbeid han gjorde i løpet av tolv dager i juni. Resten av året ble notert bæring, slåttarbeid, slakting, tømring, handelsturer, tønnearbeid, tømmerkjøring, bøttarbeid, klokkeparasjon, tiurjakt, diverse snekring og ølbrygging.¹ Dette var sjølsagt bare noen av en rekke gjøremål Johnsen hadde fore. Det er ikke urimelig å anta at det som ble ført i boka også hovedsakelig var det som ga størst fortjeneste, sjøl om det som ble notert også kan ha vært de meste uvanlige gjøremålene eller de mest interessante. Andre gjøremål, som f.eks. bærplukking er ikke nevnt, selv om en kan anta at det var grunnleggende i selvforsyningen.

En gjennomgang av dagboka viser at flere av virksomhetene er repeterende. Johnsens mangesysleri kan antas å være relativt representativt for den innenlandske subsistensøkonomien i det før-industrielle samfunnet og var primært tilknyttet trebasert håndverk, jakt og fangst. De fleste oppgavene kan derfor relateres til høsting av skogens økosystem.

Historikeren Axel Coldevin utdyper dette og skriver at feler, salmodikon og skoglurer ble tilvirket. I tillegg fantes en rekke bruksområder for vier som var unge skudd av selje og bjørk. F.eks. ble de brukt til hamleband, skjækerlenker, kuband, geitband, diverse reip, skiører og grindharver. Av tæger, som var lange tynne røtter fra bjørk eller gran, kunne en lage til fletting av osteformer, små korger og belter, til å binde visper med, til å feste ljaen til orvet og til å sy sammen kornsoller (Coldevin 1965:63f.). En varefortegnelse fra Rana-distriktet viser hvilke behov befolkningen hadde for treprodukter i en subsistensorientert økonomi: nordlandsbåter med innredning i ulike størrelser, årer av

---

¹ Dagbog for Peder Johnsen, s. 4-9.

---

varierende lengde, ror, øsekar, skjæker og meier, trau, snøskufler, ski, kister, bommer, koffertter og pinnestoler.² Selv om fortegnelsen er utarbeidet med et noe annet geografisk utgangspunkt i regionen, var de fleste vareslagene også etterspurt i de områdene Engelskbruket kjøpte. Rekken av bruksgjenstander var foretatt av et mangfold av råvedemner, som del av godene fra skogens økosystem.

Den før-industrielle ressursutnyttelsen forutsatte stabile lokale økosystem, som kontinuerlig leverte tjenester fra skogen til befolkningen. Innlandsbygdene var omgitt av skogsmiljø med enorme mengder furu, gran og bjørk, men også rogn, selje, osp og or, med ulik alder og dimensjon, som tradisjonelt hadde vært nyttet av nybyggere og den samiske befolkningen. Det industrielle skogbruket hadde fremdeles ikke erobret de gamle skogene. Det lokale uttaket av virke var i mindre grad markedsorientert, men i perioder med brukbare priser hogg gardbrukerne mer enn nødvendig for husholdets opprettholdelse. De fleste brukerne var ennå leilendinger, men mye tyder på at de stedvis trosset de innskrenkninger som godseierne innførte, da trevirke stadig fikk større markedsverdi. Bare unntaksvis kom den ulovlige virksomheten for dagen, eksempelvis da en bruker i Øvre Vefsn i 1791 løypte 600 bører never og laget ni lester tynner. Varene ble inndratt og vedkommende dømt til å betale oppreisning til godseieren (Svare 1974:331). I 1850 lot godseier Brodtkorb på Tjøtta lese et dokument på haustinget i Mosjøen, som kritiserte leilendingene for "*...paa egen Haand skalte og valte med mine Træmaterialer....* Overtredelser ble saksøkt og bygselretten ble også brutt (Jacobsen 1975:119 f.). Begrensninger pålagt av godseierne antyder at uttaket av trevirke samlet sett var relativt lite i Vefsn og Hattfjeldal, selv om tjuvhogst fant sted i år med gode priser.

«Timber-frontieren»

Landbrukets fremmarsj og det enorme behovet for brensel og bygningsvirke under industrialiseringen, satte et definitivt punktum for naturskogenes utbredelse på de Britiske øyer og Sentral-Europa (Williams 2003:150). Skogene var i stor grad utslettet, fragmentert, økologisk og biologisk utarmet og situasjonen dannet bakgrunnen for en utvidelse av produksjonen til fjernere råstoffområder. Europa var preget av høgkonjunkturer store deler av 1800-tallet og industrialiseringen var i sin andre fase. England som kolonimakt var avhengig av trevirke fra andre land for å opprettholde skipsfarten og øke tempoet i jernbanebygginga. Fra 1874 til 1899 økte importen av tømmer i Storbritannia fra 3,5 millioner tonn til ca. 10 millioner tonn (Lotz 2015:85). En lignende avhengighet av utenlandsk tømmer gjaldt også i Tyskland, som fikk mulighet til å forbedre sin egen skogforvaltning, utelukkende fordi timber-frontieren erobret nordlige og østlige deler av Europa (Winder og Dix 2015:281).

Den enorme etterspørselen etter stadig mer trevirke samt store dimensjoner økte i takt med industrialiseringen i Europa, og åpnet stadig nye urskoger for avvirkning av en ny type entreprenører. De var ofte spekulanter som ikke hadde bakgrunn i skogbruksnæringen, men som var ute etter å investere kapital i lønnsomme bedrifter. Med tiden spredte denne virksomheten seg østover til flere av de enorme skogene i Sibir, som også ble hogd ut (Sejersted 1980:163). En viktig forutsetning for «timber-frontierens» spredning var stadig bedre kommunikasjonsmuligheter, i begynnelsen raskere seilskip, senere avløst av jernbaner, dampskip og telegraf. Dermed ble det mulig å hente ut råstoff fra fjerntliggende områder (Björklund 2000:176). For å møte den voksende etterspørselen ble relokalisering av sagbruk fra uthogde områder til nye urskoger betraktet blant eksperter som en «naturlig prosess» (Lotz 2015:87). Dette føyde seg inn i en rådende oppfatning hvor naturens ressurser fremstod som ubegrenset i en ekspansiv økonomi.

Skog var altså utover 1800-tallet blitt et attraktivt objekt for investeringer. En liberalistisk lovgiving tillot utenlandsk kapital oppkjøp av store utmarksarealer og få restriksjoner fantes på utførsel av trevirke. Omlag midten av 1800-tallet ble handelen liberalisert og i 1860 ble sagbruksprivilegiene avskaffet (Fryjordet 1992:645). I 1840-åra ble dessuten forbudet mot å eksportere trevirke fra Nordlandene hevet. Ansatte i forstvesenet var kritiske til utviklingen og uttalte blant annet at skogene fra lovgivernes side hadde «... været behandlet som frit Spekulationsfelt for Ind- og Udbygninger, Ind- og Udlændinger....» (Mejdell 1894:101, nr. 6). Men fri økonomisk bevegelse var et politisk mantra, som ga kapitalistisk produksjon en voldsom stimulans. Den raske industrialiseringen førte til kraftig økonomisk vekst

---

² Coldevin 1954:39 ff.

---

og pengerikdom i perifere bygdesamfunn, som tidligere hadde basert sitt tilvære på sjølforsyning og lokal ressursutnyttelse.

Som nevnt var urskogene for lengst snauet ned i store deler av Europa, mens det ennå fantes strekninger med urørte skoger i Skandinavia, særlig i den nordligste delen. Indre og søndre Helgeland var i så måte et gunstig sted for kapitalinvesteringer, siden skogene her kun i liten målestokk var hogd for salg tidligere. Godseier Fredrik Holst, som eide skogsområdet før Engelskbruket, hadde vært beskjedne i sitt uttak av trevirke (Jacobsen 1975:209), og subsistensøkonomien hindret også en ekspansiv utnyttelse av skogen. Mer spesifikt opplyses det at Holst fra slutten av 1850-årene til 1864 drev ut ca. 15.000 tylfter (Hagemann 1905:54), noe som er lite i forhold til Engelskbrukets senere storstilte hogster.

Engelskbruket

Fram til midten av 1800-tallet var Norge den største eksportøren av sagtømmer i Europa (Björklund 2000:175). På Østlandet ble «plankekjørere» et begrep, hvor store mengder skåret virke ble fraktet til Christiania fra siste del av 1700-tallet og utover første halvdel av 1800-tallet (Fryjordet 1992:422 ff.). Rundt 1800 var Drammen og Christiania de viktigste eksporthavnene for trelast i landet, omtrent syv ganger mer enn fra tollstedene på strekningen Stavanger - Trondheim. Nord for Trøndelag var utførsel av trevirke fremdeles ikke kommet i gang. Men «timber-frontieren» flyttet seg stadig nordover og i 1865 kjøpte The North of Europe Land & Mining Co. Ltd., eller det såkalte Engelskbruket, omtrent 5000 km² grunn på Helgeland. Området var nesten like stort som Akershus fylke og omfattet hele Hattfjelldal, mesteparten av nåværende Grane og et mindre areal i Vefsn kommune. Transaksjonen av Engelskbruket var den desidert største handelen i Nordland på 1800-tallet og på brukets eiendommer fantes omlag 135 leilendingsgårder. Anslaget for samiske hushold er mer usikkert, men antagelig holdt rundt 50 familier til i området (Wiklund 1908:101). Ved elvemunningen i Mosjøen, som stort sett var isfri, ble brukets administrasjon og et stort dampdrevet sagbruk anlagt, som tok hånd om fløytet tømmer fra Vefsn. Her ble virket saget til ulike dimensjoner før skurlasten ble eksportert med skip til allerede uthogde områder i Europa og til britiske kolonier. En viktig forutsetning for etableringen var også den nyanlagte telegraflinjen i 1867, som ga hurtig kontakt med utenlandske markedsagenter.

Engelskbruket innførte det moderne lønnsarbeidet til indre Helgeland, men regionen alene kunne på langt nær fylle kravet til det veldige arbeidskraftbehovet. Følgelig vandret flere hundre skogsarbeidere inn i driftsområdene fra sør og fra svensk side, og bygde selv husvære; de såkalte skogstuene. Langt de fleste bodde i dem, men en del bodde også rundt om på gardene. Engelskbruket innførte en god del teknologi til regionen, i form av transportutstyr i skogen, utstyr til tømmerfløyting, effektive sager og økser, foruten dampmaskin ved sagbruket og store skip som eksporterte materialer. I sum utgjorde dette en industriell produksjonsmåte i et omfang som tidligere hadde vært ukjent i Nord-Norge.

Det er hevet over tvil at det moderne lønnsarbeidet og pengeøkonomien førte lokalbefolkningen inn i en formidabel høgkonjunktur, takket være de enorme urskogene som fantes. "*Det ordet gikk at i Vefsn kunne en tjene daleren like lett som en ort andre steder*", skriver Kjell Jacobsen.³ Engelskbrukets nærvær introduserte nye kulturelle mønstre og nye skikker og tenkemåter vant innpass. Ikke minst må inntekten fra skogsdrifta hatt noe å si for ønsket om å eie penger, saker og gjenstander. Hverken før eller senere har tettheten av vareutsalg i området vært høyere enn under Engelskbruket. Den store mengden tilreisende skogsarbeidere fra Sverige og sørfra utgjorde et moderne proletariat med penger og nye kjøpesvaner,⁴ som i stor grad også påvirket lokalbefolkningens forbruksmønstre. Blant annet ble mel regelmessig tilgjengelig i utsalgene og erstattet barkebrød i nødsår (Høeg 1976:498).

Samlet avvirkning i driftsperioden er vanskelig å kalkulere. Kjell Jacobsen har gjort relativt grundige studier basert på ulike kilder og kommet fram til ca. 1.5000.000 m³, noe som tilsvarer minst 400.000 tylfter (1 tyft = 12 stokker) tømmer (Jacobsen 1975:23 ff). Etter alt å dømme er dette et utilstrekkelig anslag. Skoginspektør for Nordland, Axel Hagemann, som bygde på angivelser fra Engelskbrukets egne skogbetjenter, mente derimot at bare i Hattfjelldal

---

³ Jacobsen 1975:214

⁴ Smst:69. Ella Johansson skriver at i Norrland økte tilgangen på salgsartikler og kontanter enormt som følge av 'skogsrørelsen'.

---

ble minst en halv million tylfter tømmer drevet ut (Hagemann 1905:54). Skal en feste lit til opplysningene, kan en anta at innpå 100.000 m³ i gjennomsnitt pr. år ble hogd i kompaniets driftsområde på Helgeland. Dette er adskillig mer enn hva som ble mulig å drive ut under senere skogdrifter på 1900-tallet, siden den gjenstående skogen da var relativt småfallen. Høgkonjunkturen under Engelskbruket varte i 20 år før eksporten av tømmer kollapset i 1886, siden det meste av skogens volum da var hogd og verdiene ført ut av regionen. I fortsettelsen ønsket kompaniet å opprette en tremassefabrikk for å nyttiggjøre seg den gjenstående ungskog, men det offentlige vedtok da en lov som forbød utførsel av trevirke (St. prop. nr. 32, 1920). Det viser at en god del småfallen skog stod igjen, samtidig som Engelskbrukets plan også tydeliggjorde den hensynsløse formen for kapitalistisk ressursøding kompaniet representerte.

Etter driftsstans forsvant folk fra skogstuene og søkte forsørging andre steder. I hvilken grad dette også gjaldt samer forblir ubesvart, men folketellingen i 1891 for Hattfjelldal viser at en stor del av den mannlige samiske befolkningen hadde kombinert annen næring med tømmerhogst (Elsvatn 2007:45, Jacobsen 1975:354). Enkelte leilendinger hadde forsømt gardene i driftsperioden på grunn av ensidig deltakelse i skogsarbeid og forfallet hadde tatt overhånd (Jacobsen 1995:430 og 470). Leilendingsbrukene, som i stor grad var basis i forsørgingen, til tross for pengenes betydning fra lønnsarbeidet, var avhengig av jevnlig vedlikehold for å kunne opprettholde en langsiktig produksjonsevne. Brukene ga dessuten rettigheter til viktige ressurser i utmarka mot betaling av en mindre avgift; den såkalte landskylda. I subsistensøkonomien var tilgang til utmarksgodene selve eksistensgrunnet for husholdet.

Engelskbrukets industrialiserte drift i vefsnbygdene 1866-1886 var tilpasset den gamle årssyklusen med sesongdrift, med opphør av hogsten i sommerhalvåret, og driftsstans ved sagbruket vinterstid. Dette mønsteret kjennetegnet skogbruksnæringa, iallfall fram til andre verdenskrig.⁵ De avskogede områdene etter Engelskbrukets rovdrift ble senere kjøpt opp av staten. I 1900 overtok staten hele Hattfjelldal kommune, mens i Vefsn og Grane kjøpte Nes Bruk A/S de engelske eiendommene i 1899 (Jacobsen 1975:368). Statens Skoger overtok dette selskapet i 1920 etter å ha fått hånd om nesten alle aksjene. Imidlertid ble selskapets navn beholdt. Staten satte selv i gang nye skogsdrifter i mellomkrigstida og startet også opp store flatehogster fra 1950-åra og plantet igjen arealene etterpå. I løpet av noen decennier var urskogene gjort om til permanente industriskoger.

Urskogens økonomiske betydning

Volumberegninger av tømmer gir et godt bilde på endringene i tømmerdimensjonene under «timber-frontierens» fremrykking. For å fylle kravet til et volum standard produkt, dvs. 4,67 m³ (Björklund 2000:180), måtte antall stokker i Sverige økes fra 25 til 42 i femtiårsperioden 1850-1900. I Sundsvallsdistriktet, som var et sentrum i svensk sagbruksindustri, økte gjennomsnittsmengden fra 26 til 42 stokker mellom 1894 og 1901. Dette svarer til en økning av antall stokker på 60 % for å fylle standarden, og illustrerer dermed tempoet i den industrielle takten i uttaket av grove dimensjoner. Til sammenligning var antall stokker i 1913 under 20 per volum standard ved 70 % av sagbrukene i den russiske provinsen Arkhangelsk (ibid:182). For å finne dimensjoner av denne størrelsen ved svenske sagverk må en tilbake til medio 1800-tallet.

Utviklingen mot stadig mindre dimensjoner innebar økologiske endringer som historisk innvarslet en helt ny situasjon, som skogene aldri tidligere hadde vært eksponert for i nordlige deler av Skandinavia. Det industrielle skogbruket var ekstremt effektivt og «timber-frontieren» åpnet stadig nye urskoger for uthogging, som følge av vedvarende etterspørsel og høye tømmerpriser. Fra Nord-Europa ble ekspedisjoner organisert til Norge og Finland for å få kunnskap om eksisterende tømmermengder og om mulighetene for hogst og eksport til vestlige land (Lotz 2015:271 ff). Blant skogekspertene i Sentral-Europa ble de økologiske konsekvensene av timber-frontierens utbredelse stadig mer synlig, men blant kompanier og myndigheter ble de i stor grad oversett (Winder og Dix 2015:276).

Fortjenesten minket gradvis i alle ledd i takt med reduksjonen i dimensjonene. Grove dimensjoner ga mer kubikk per volumenhet regnet etter arbeidsinnsats. Urørte skoger ga derfor betraktelig større utkomme per dag enn i

---

⁵ Jacobsen 1977:202.

---

områder hvor skogene var delvis avvirket (Hämynen 2000:154, Björklund 2000:173). Fortjenesten gikk ned både for arbeidere og entreprenører. Derfor kan en hevde at «timber-frontierens» spredning på 1800-tallet representerer gullalderen for skogbruket i nordlige deler av Skandinavia. Aldri senere har skogressursene vært så lønnsomme som hogsten av urskogdimensjonene som da fantes. Av den grunn var det også ekstreme høgkonjunkturer i Vefsn-området mens Engelskbruket drev på.

Opplysningene om minstemålet på tømmeret varierer (Jacobsen 1975:222, Mejdell 1894:131, nr. 8). De første årene var målet 10 alens lengde og 9 toms bredde i toppen (Tømmervik 1962:144), som svarer til 2,7 stokk pr. kubikkmeter etter standardlengden 6 meter. Det viser de jevnt over store dimensjonene da drifta tok til. Senere ble minstekravene redusert til 8 alen og 5 tom i enden (Jacobsen 1975:222) og skogene ble gjennomhogd flere ganger. Både stokkens lengde og tykkelse måtte altså reduseres som følge av urskogenes systematiske uthogging. Men i hovedsak fikk trær med diameter mindre enn ca. 18 cm i brysthøyde stå igjen (Grannes 1996).⁶ Dersom en regner stokkens lengde til fem - seks meter, vil urskogstrær gi tre - fire sagstokker når toppen er fjernet. Det betyr at mer enn en million grove trær ble hogd ned av Engelskbruket og fraktet bort fra voksestedet i driftsperioden.

Det eksisterer et belte av urskog, den såkalte taigaen, mellom Sibir og Atlanteren, som var ettertraktet for skogbrukets framrykking i nordområdene. Det kan derfor ikke herske tvil om at skogen på Engelskbrukets eiendommer var genuine urskoger, som hadde stått helt urørt over det aller meste av arealet. Trærnes dimensjoner var omtrent som i Arkhangelsk da urskogene i Hattfjelldal og Grane ble avvirket. Motsatt viser opplysninger fra Glommadistriktet at tømmerdimensjonen sank mye på 1800-tallet, i et område som hadde levert store eksportkvanta av trevirke siden 1500-tallet. Nedgangen var jevn og fra 1955 var gjennomsnittet 0,100 m³ pr. stokk (Fryjordet 1962:55). Det innebar at hele 10 stokker måtte til for å fylle en kubikkmeter tømmer. Under Engelskbrukets første år var til sammenligning altså 2,7 stokker tilstrekkelig etter *minstemålet*. Det må bety at gjennomsnittet trolig har vært mindre enn 2 stokker pr. m³ de første driftsårene. En fem meters stokk av urskogsdimensjonen ga omtrent en kubikk virke. Dette er også i tråd med utviklingen i svenske urskoger. Eksempelvis fantes et høyt antall furutrær pr hektar skog med gjennomsnittlig diameter ca. 50 cm i Ammerån i Västerbotten i 1830, mens ca 1990 var trær av denne dimensjonen nærmest umulig å gjenfinne i området (Östlund 1993). Beregningene synliggjør derfor en gradvis økonomisk, økologisk og biologisk utarming av urskogsmiljøene, siden de store trærne systematisk ble hogd ut. Igjen stod jevnt over trær av små dimensjoner, som var resultatet av 20 år med industrialisert skogsdrift. Det er dette forstvesenets representanter karakteriserte som rovhogst. Enkelte steder var faktisk alle dimensjoner hogd ut, slik at utmarka lignet nåtidens flatehogster, hvor omtrent all skog hogges samtidig på et gitt areal.

Fra faglig hold var det enorme uttaket av skog kritikkverdig og ikke forenelig med et vitenskapelig syn på tømmerutnyttelsen av skogen. Engelskbruket tok ingen forstlige hensyn, men var kun opptatt av høyest mulig profitt. Forestillingen om at skogressursene skulle bevares for å kunne utnyttes over tid var ikke et mål for selskapet (Jacobsen 1975:222). I liberalismens tidsalder var det uomgjengelig at kapitalen hadde fri tilgang på råstoffet og tempoet i avvirkningen var regulert av etterspørselen, som var særlig høy i årene 1871-76. Blant annet dannet den sterke høykonjunkturen et gjennombrudd for den moderne sagbruksindustrien i Finland (Sejersted 1980:180).

Konsekvenser for levekårene

Det industrielle skogbruket kom i stadig konflikt med tradisjonelle måter å utnytte skogen på, både i forhold til agrar og nomadisk bruk av naturen (Sörlin 1988, Eliasson 2002, Östlund 1993, Lotz 2015:85). Engelskbrukets hogst fjernet store skogressurser som var viktig for forsørgingen i husholdøkonomien og deler av befolkningen ble følgelig sendt ut i stor armød etter brukets driftsstans (Jacobsen 1975:346ff.). Når skogen var borte, kunne heller ikke jakt og fangst drives som alternativ eller supplerende forsørging på samme subsistente måte som tidligere. Mange mistet inntjeningen og ble forvist til å forsørge seg av gardens produkter og forefallende lønnsarbeid. I noen tilfeller kunne tradisjonelle næringer opprettholdes, blant annet håndverk, fiske og fangst etter ryper, som fikk en stadig større kommersiell verdi. Likevel akselererte fraflyttingen og for flere ble emigrasjon til Amerika en utveg.

---

⁶ Forstkandidat Einar Grannes: «Lite nyansert om 'Engelskbruket'», Helgeland Arbeiderblad, 21.6. 1996.

Etter rovhogstens avslutning hadde de fleste gardar i Hattfjelldal kommune ikke tilstrekkelig med tømmer til husbehov (Jacobsen 1975:348). I 1885 hevdet herredsstyret at dette gjaldt 80 gardar, mens 20 bruk hadde nok tømmer hvis hogsten stoppet straks. Befolkningen ble vitne til følgene av engelskbrukets herjinger; at hustømmer manglet, inntekter uteble og at rettigheter ble tatt fra. Protestene fra leilendingene var mange og svært sterke ord ble brukt om Engelskbrukets opptreden, noe som også fikk juridiske følger (Jacobsen 1975:346). Grunnlaget for å livnære seg av skogens ressurser var dramatisk endret og muligheten for å gjenskape tidligere livsbetingelser var blitt betraktelig redusert. De gamle urørte skogene var hogd ut og transformert til bygningsvirke og jernbanesviller under andre himmelstrøk.

Økosystemet var med andre ord så ødelagt lokalt, at grovt nok tømmer ikke kunne finnes til reparasjoner av bygninger og nye bygg. Formannskapet i Hattfjelldal kommune gjorde i 1885 et vedtak om at mange gardsbruk var fullstendig blottet for skog, noen flere hadde litt, men likevel for lite til husbehov, mens et mindretall hadde tilstrekkelig dersom hogsten stoppet straks (Jacobsen 1975:348). Tradisjonelt var dette tømmer som hadde stått lett tilgjengelig for gardar som lå i barskogområder, og et virke som fritt inngikk i bygselkontraktene for leilendingene, siden de var pålagt å vedlikeholde bygningene av godseieren. Engelskbruket forsøkte flere ganger å stille for retten brukere som de mente ikke hadde oppfylt forpliktelsene om vedlikehold, selv om bygningstømmer ikke lenger kunne oppdrives. Skjerpet kontroll med mulige brudd på bygselkontraktene ble nå Engelskbrukets strategi. Bygselavgiften ble dessuten presset opp da skogen ble hugget ut, for å skaffe inntekter på andre måter (ibid:349).

Denne utviklingen må sees i sammenheng med rettighetsspørsmål til jakt og fiske, som for en del stedbundne representerte en alternativ forsørging etter driftsstans, som en naturlig del av det tradisjonelle mangesysleriet. Engelskbruket begynte senest i 1884, da skogene gradvis tok slutt, å holde unna jakt- og fiskerettene til bygselseiendommene. Samtidig ble det skrevet inn i kontraktene at selskapet hadde rett til å sette opp bygninger uten godtgjørelse hvor som helst i utmarka. Både villaer og mindre hytter ble satt opp i kjølvatnet av denne endringen (Jacobsen 1975:351). I tillegg anla Engelskbruket et klekkeri for lakseyngel og bygde også laksetrappar i Vefsna, slik at fisken ble i stand til å forsere større fossefall og svømme mye lenger opp elva enn tidligere. Eksisterende veger for hest og kjerre ble utbedret og nye veger ble anlagt langs de lakseførende vassdragene. Pengesterke engelske turister ble så invitert til jakt- og fiskeopplevelser i et stort område. Selv om det meste av skogen var forsvunnet, var uansett vassdragene relativt urørte, mens mange viktige viltbestander var dramatisk redusert. Optimistiske briter kom for å skyte bjørn og annet vilt, men ble skuffet. Beretninger opplyser at turister i frustrasjon kunne skyte husdyr mot betaling og at lokale innbyggere organiserte jakt safari med bjørneskinn som blink for skytekåte utlendinger (intervju M. Nilsen). Derfor ble det først og fremst fiske i elver og vatn som ble turistattraksjonen.

Rettigheter til utmarka var grunnleggende i en husholdsøkonomi basert på lokale ressurser. Engelskbruket representerte internasjonal kapital, som kun var ute etter å maksimere profitten i de områdene kompaniet overtok. Dette viser maktforholdet mellom leilendingene og de utenlandske interessentene, hvor lokalbefolkningen nødvendigvis måtte lide tap og marginalisering i det lange løp.

Den amerikanske miljøhistorikeren Donald Worster betrakter maktforhold koblet til utmarksressurser som en viktig komponent i sin sosio-økonomiske analyse (Worster 1988:293ff). Worster analyserer materialiteten og teknologiens interaksjon med omgivelsene koblet til maktforhold og hvordan dette virker inn på naturen og menneskets økologiske tilpasning. I vår analyse eide Engelskbruket all grunn hvor skogen ble hogget, introduserte nye effektive driftsmåter og hadde full kontroll med rettighetene til eiendommene. Etter driftsstans var «gullet og de grønne skogene» borte og fattigdommen hadde inntatt bygdene (Jacobsen 1975:233). Naturmiljøet var i stor grad forringet, den økologiske stabiliteten i skogene var kraftig svekket og artsmangfoldet redusert. Det utgjorde en grunnleggende årsak til at det gamle arbeids- og forsøringsmønsteret ikke kunne gjenskapes. I en subsistensorientert økonomi var det lenger umulig å livnære seg av det tradisjonelle ressursmangfoldet, siden skogene var hogd ut og eksportert til det internasjonale markedet.

Referanser:

- Björklund, J. 2000. Exploiting the last phase of the North European Timber Frontier for the international market 1890-1914: an economic-historical approach. *Forest history: international studies on socio-economic and forest ecosystem change. Report No.2 of the IUFRO Task Force on Environmental Change.*, 2000, p.171-184.
- Bugge, O. 1927. Susendalen 1827-1927. Utgitt i anledning 100. Aarsfesten for Susendalens bebyggelse 17.-7.1927.
- Coldevin, A. 1954. Hundre års handel i Nord-Norge: L.A. Meyer, Mo i Rana: 1854-1954
- Coldevin, A. 1965. Rana bygdebok, bind 2: Mo Prestegjeld etter 1850. Mo Sparebank.
- Cronon, W. 1990. Modes of Prophecy and Production: Placing Nature in History, in "A Round Table: Environmental History," *Journal of American History* 76:4, pp. 1122-31.
- Eliasson, P. 2002. Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875. Kungliga Skogs och Lantbruks Akademien. Universitetet i Lund.
- Elsvatn, L. 2007 Etnisitet og agrarnæring i Hattfjelldal 1850-1940. Masteroppgave, Universitetet i Tromsø.
- Fryjordet, T. 1962. Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidende. Bind 2. Tiden etter 1957. LD, Direktoratet for Statens Skoger. 710 s.
- Fryjordet, T. 1992. Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidende. Bind 1. Skogforhold, skogbruk og skogadministrasjon frem til 1850. LD, Direktoratet for Statens Skoger. 645 s.
- Grannes, E. 1996: «Lite nyansert om 'Engelskbruket'», *Helgeland Arbeiderblad*, 21.6. 1996.
- Hagemann, A. 1905, Fra de store skogbranders tid. *Tidsskrift for Skogbrug*, nr 3, 1905, Utg. av Det norske Skogselskab, Kristiania.
- Holmsen, G. 1928, Nybyggere i Hatfjeldalen. Norge – tidsskrift om vårt land, nr. 34, 1928, 4. årgang, utg. av Landsforeningen for Naturfredning i Norge.
- Hutchinson, A og Elstad, Å. 2015. I Amtmandens dager. *Nordlands historie* 2, 1600-1900. Bodø.
- Hülphers, A. 1957. Dagbok øfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. *Dalarnas fornminnes och hembygdsförbunds skrifter* 12.
- Hämynen, T. 2000. Karelens Klondike. Hur skogsbruket förändrade livet i Gränskarelen på 1920- och 30-talet. I: I: Kaldal, I., Johansson, E., Fritzboeger, B., Snellman, H. (red.). *Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder*. Falun 2000.
- Høeg, O. A. 1976. Planter og tradisjon. *Universitetsforslaget*.
- Hælsætt, E. ([1741] 1944). Nogen underretning for vedkomende angaaende Grendse-skiellene og landets Situation og Beskaffenhed i Overhaldens og Vefsens Lappefielde. I Magnus S., Grenseopgangen i Søndre Helgeland ved midten av det 18. århundre og nomadismen i grensetraktene. *Finnernes bygdehistorie og etnografi*, 2. Nordnorske samlinger (bind-/heftenr. 6), 130-133.
- Jacobsen, K. 1975. Vefsn bygdebok, bind II. Overgangstid. Vefsnbygdene ca. 1820-1900. Mosjøen.
- Jacobsen, K. 1977. Fra århundreskiftet til frigjøringsvåren. Vefsn bygdebok, bind III. Mosjøen.
- Jacobsen, K. 1996. Gardshistorie for Grane, særbind III c. Mosjøen.
- Jacobsen, K. 1995. Gardshistorie for Grane, særbind III b. Mosjøen.
- Johansson, E. 1994. Skogarnas fria söner. *Nordiska museets handlingar* 118. Kristianstad.
- Krag, I. A. 1891. Indberetning om Reiser, foretagne for at blive bekjendt med Skovforholde og Skovødeleggelse i forskjellige landsdele. Kristiania.
- Kraus, D. and Krumm, F. (eds.). 2013. Integrative approaches as an opportunity for the conservation of forest biodiversity. *European Forest Institute*.
- Larsson, A. (red) 2011 Tillståndet i skogen – rödlistade arter i ett nordiskt perspektiv. *ArtDatabanken Rapporterar* 9. ArtDatabanken SLU, Uppsala
- Lotz, C. 2015, Expanding the space for future resource management. Explorations of the timber frontier in Northern Europe and the rescaling of sustainability during the 19th century, *Environment and History* 21: 257– 279.

-
- Lotz C. 2015. Forestry Experts Reflecting on and Driving the Timber Frontier in Northern Europe, 1880– 1914. I: Winder, Gordon M., Dix, Andreas, eds. *Trading Environments: Frontiers, Commercial Knowledge and Environmental Transformation, 1750-1990*. Florence, US: Routledge, 2015. ProQuest ebrary. Web. 24 January 2017.
- Lundmark, H, Josefsson, T, Östlund, L. 2013. The history of clear-cutting in northern Sweden – Driving forces and myths in boreal silviculture. *Forest Ecology and Management*. Volume 307, pages 112-122. Elsevier US.
- Mejdell, T., 1894. Om vore Skoves hurtige Forringelse og de nærmeste Følger deraf, samt om de nye Love, sigtende til at standse den videre Nedgang. M.B. Dahll (red.). *Tidsskrift for Skovbrug*, nr. 6 og 8. Utgivet af Den norske Forstforening. Hamar.
- Östlund, L. 1993. Exploitation and structural changes in the north Swedish boreal forest 1800-1992. Serie: Dissertations in forest vegetation ecology 4. SLU, Umeå.
- Perera, A. & Buse, L. 2014. *Ecology of Wildfire Residuals in Boreal Forests*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Rolstad, J. & Storaunet, K.O. 2015. Vedlevende rødliste-sopper og norsk skogbruk. En kritisk gjennomgang av Norsk Rødliste for Arter 2010. Oppdragsrapport fra Skog og landskap 05/2015.
- Sejersted, F. 1980. Veien mot øst. I: *Vandringer : festskrift til Ingrid Semmingsen på 70-årsdagen*. Sivert Langholm og Francis Sejersted (red.). Oslo. Aschehoug.
- Svare, B. 1974. Vefsn bygdebok bind 1. Vefsnbygdene fram til 1830. Mosjøen.
- Sörlin, S. 1988. *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Stockholm.
- Tømmervik, H. 1962. Skogen i Hattfjelldal. I *Hattfjelldal kommune hundre år 1862-1962*. Ved ei nemnd. Helgeland Arbeiderblads Trykkeri. Mosjøen.
- Wiklund, K. B. 1908. De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid. Almqvist & Wiksells boktryckeri-a-b.
- Winder, G. M. and Dix, A. 2015. *Commercial Calculation and Environmental Transformation I: Winder, Gordon M., and Dix Andreas, eds. Trading Environments: Frontiers, Commercial Knowledge and Environmental Transformation, 1750-1990*. Florence, US: Routledge, 2015.
- Williams, M. 2003. *Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis*. Chicago, IL, USA: University of Chicago Press. 689 s.
- Wirth, C. 2009. Old-Growth Forests: Function, Fate and Value – an Overview In: *Old-growth forests : function, fate and value*. Wirth, C, Gleixner, G., Heimann, M. (Eds.). Serie: Ecological studies vol. 207. Berlin.
- Worster, D. 1988: Appendix: Doing Environmental History. I *The Ends of the Earth*. Perspectives on Modern Environmental History. Cambridge.
- Worster, D. 1990: Transformations of the Earth: toward an Agroecological Perspective in History," *Journal of American History* 76:4.

Kilder:

Muntlig: Magnus Nilsen, Grane

Dagbok: Peder Johnsen, Vefsn. Avskrift. Opptegnelser 1865-1914.

St. prp. nr. 32 1920. Angående innkjøp for det offentlige av aksjer i A/S Nes Trælastbrug Limit.